

wykazanie przez kler galijski większego stopnia realizmu niż duchowości. W myśl innej konstatacji troska biskupów Galii kierowała się przede wszystkim ku wzmocnieniu organizacji materialnej i administracyjnej Kościoła frankońskiego oraz roli i uprawnień każdego z jego członków. Synody frankońskie przejawiały w swoich kanonach większą troskę o dziedzinę dyscyplinarną i społeczną niż moralną (mimo istniejących nadużyć, złych obyczajów i niemoralności owej epoki) nie sięgając do korzeni zła. Mnożące się i powtarzające statuty synodalne, choć nie były poddawane wykonaniu, pozostają jednak dowodem organizacji Kościoła frankońskiego i ewolucji społeczeństwa, a poza tym stworzyły one podstawy dla ustawodawstwa, które w okresie późniejszym stało się kanwą dla „kapitularzy” (edykty Merowingów i Karolingów) i kanonów dekretalistów.

Zdaniem Pontal poprzez synody Merowingów utrwaliła się organizacja parafialna i organizacja monastyczna, została bliżej określona rola episkopatu, utrwaliły się przywileje i stan majątkowy Kościoła. Choć synody usiłowały przypominać biskupom ich obowiązki duchowe, to jednak fakt, iż Kościół stanowił organ państwa, sprawił, że biskupi rzadko ośmielali się sprzeciwiać królowi, a kler frankoński został wciągnięty w orbitę generalnego zdegenerowania urzędu królewskiego.

Doniosłym ustaleniem autorki jest następnie to, iż synody merowińskie nie były refleksem Kościoła powszechnego, lecz Kościoła w Galii oraz społeczeństwa galijsko-frankońskiego. Przedmiot zainteresowania tych zgromadzeń był więc zdeterminowany przede wszystkim potrzebami lokalnymi, na które próbowano odpowiedzieć. Okoliczność ta wyjaśnia brak regularności w odbywaniu synodów i częstą ich improwizację.

Statuty synodów – konstatuje Pontal – stanowiły podstawę dla licznych zbiorów kanonicznych oraz doniosłe źródło dla kolekcji Reginona z Prüm, Burcharda z Wormacji i Iwona z Chartres. Aż 44 teksty synodalne znalazły się następnie w *Corpus Iuris Canonici*. Wiele korzystały z nich penitencjały i kapitularze karolińskie.

Niewątpliwie praca Odette Pontal stanowi cenną pomoc w poznaniu chrześcijaństwa, Kościoła, biskupów i społeczności frankońskich lub galijsko-frankońskich. Poprzez synody merowińskie zaprezentowane w dziele autorki można lepiej dostrzec ścisłe więzy, jakie łączyły monarchię i Kościół. Można też wyraźniej uświadomić sobie, że zgromadzenia te budowały, a następnie podtrzymywały struktury i organizację Kościoła, a także całego społeczeństwa.

Praca wybitnej badaczki synodów epoki Merowingów zasługuje zarówno na wysokie uznanie, jak i na szeroką popularyzację.

Ks. Wojciech Góralski

Ks. Antoni Dębiński. *Ustawodawstwo karne rzymskich cesarzy chrześcijańskich w sprawach religijnych*. Redakcja Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin 1990 ss. 230.

Każdą publikację z zakresu prawa rzymskiego należy odnotować nie tylko z dużą uwagą, lecz również z niemałym uznaniem dla jej autora. Wszak chodzi o dziedzinę, którą trudno przecenić nie tylko w obrębie nauk prawnych. Z satysfakcją więc wypada wpisać do katalogów bibliotecznych pracę ks. Antoniego Dębińskiego, adiunkta przy katedrze prawa rzymskiego (kierowanej przez prof. dra hab. Marka Kuryłowicza) na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Jej przedmiotem jest ustawodawstwo karne w sprawach religijnych, pochodzące od rzymskich cesarzy chrześcijańskich. Zostało ono zapoczątkowane w 313 r. przez cesarza Konstantyna, odkąd to polityka religijna cesarzy doprowadziła do ingerowania władzy świeckiej w sprawy Kościoła. Autor zajął się ustawami karnymi od czasów Konstantyna Wielkiego aż do ustawodawstwa Justyniana (zm. 565) włącznie, chodzi zatem o epokę dominatu, a z punktu widzenia periodyzacji prawa rzymskiego o okres prawa poklasycznego.

Ustawy cesarzy chrześcijańskich ks. Dębiński wyszukał w zbiorach *Codex Theodosianus*, *Novellae Posttheodosianae*, *Codex Iustinianus* i *Novellae Iustiniani*. Chodzi o ustawy, które zostały wydane przeciwko

heretykom, apostatom, poganom i Żydom. Z uwagi na ich przedmiot i dziedzinę zostały one określone jako religijne; z uwagi natomiast na pochodzenie ustawy te należały do ustawodawstwa państwowego. Ich celem było przede wszystkim uniemożliwienie szerzenia błędnej doktryny, a następnie ukaranie winnych. Najwięcej tego rodzaju ustaw w przebadanym przez Autora okresie pochodzi od Justyniana.

Konstrukcja rozprawy obejmuje pięć rozdziałów stanowiących zwartą i spójną całość. W rozdziale pierwszym omawia się problematykę religijną w ustawodawstwie chrześcijańskich cesarzy rzymskich okresu dominatu. Autor prezentuje tutaj najpierw wspomniane ustawy wydane w IV i V w., następnie ustawy zawarte w ustawodawstwie Justyniana, wreszcie ustawy karne w sprawach religijnych. W obrębie tych ostatnich czytelnik spotyka się z następującą systematyką: ustawy przeciwko heretykom, ustawy przeciwko apostatom, ustawy przeciwko poganom, ustawy przeciwko Żydom, ustawy zabraniające udzielania i przyjmowania powtórnego chrztu, ustawa Walentyniana III i Teodozjusza II zabraniająca rzeźbienia lub malowania krzyża (pod karą śmierci). Interesująco przedstawia się charakterystyka formalna ustaw karnych w sprawach religijnych. Autor informuje, iż były to edykty ogólne, dotyczące bądź całego imperium, bądź tylko jednej prowincji, miasta lub określonej grupy osób, wydawane w formie listów kierowanych z reguły do urzędników cesarskich, niekiedy zaś do danej społeczności (np. do określonego miasta, do Żydów). Redakcja tekstu ustaw pochodziła z kancelarii cesarza. Od ogłoszenia *Kodeksu Teodozjańskiego* większość ustaw była pochodzenia wschodniego, a ich miejscem wydania był zazwyczaj Konstantynopol. Teksty ustaw religijnych odzwierciedlają metody pracy kompilatorów teodozjańskich, zwłaszcza w odniesieniu do tekstów konstytucyjii. Teksty więc ustaw dotyczących różnych dziedzin życia dzielono tak, aby odpowiednie fragmenty można było włączyć do odpowiednich tytułów zbioru. Efektem dzielenia konstytucji na części było występowanie tych samych fragmentów w dwóch różnych miejscach kodeksu. Mimo podziału cesarstwa na dwie części (395 r.), ustawy były wydawane w imieniu ówczesnie panujących cesarzy, co stanowiło wyraz tendencji traktowania cesarstwa jako jednej całości.

Kolejność dalszych rozdziałów w opracowaniu ks. Dębińskiego opiera się na systematyce zastosowanej w XVI księdze *Kodeksu Teodozjusza* i I księgi *Kodeksu Justyniana*. Tak więc przedmiotem rozdziału drugiego jest ustawodawstwo cesarskie przeciwko przestępstwu herezji. Po przedstawieniu ustawowego pojęcia herezji Autor omawia kwestie związane z ustawową klasyfikacją Manichejczyków, problem herezji i schizmy w ustawodawstwie cesarskim, ustawowe ograniczenia dotyczące grup heretyckich, sankcje karne przeciwko heretykom (kara śmierci, infamia prawna, kara wygnania, pozbawienie prawa sprawowania urzędów, konfiskata majątku, pozbawienie zdolności sporządzania testamentu, dziedziczenia, dokonywania i przyjmowania darowizn). W zakończeniu rozdziału znajdujemy charakterystykę ustawowych sankcji i ograniczeń wobec heretyków.

Rozdział III ma za przedmiot apostazję jako przestępstwo prawa rzymskiego. Na wstępie ks. Dębiński wyjaśnia samo pojęcie apostazji, a następnie zajmuje się apostazją jako czynem ustawowo zabronionym, wreszcie sankcjami karnymi (infamia prawna i pozbawienie prawa występowania w charakterze świadka, kara wygnania, konfiskata majątku, pozbawienie prawa sporządzania testamentu i dziedziczenia). Gdy chodzi o karę śmierci, Autor informuje, iż ustawy nie przewidywały jej w stosunku do tych, którzy popełnili przestępstwo apostazji. Jednak teksty ustaw *Kodeksu Teodozjańskiego* pozwalają przypuszczać, iż prawodawca chciał wymierzać taką surową sankcję karną tym, którzy spowodowali porzucenie wiary przez chrześcijan.

W rozdziale czwartym referuje się ustawowe ograniczenia i kary wobec religii pogańskiej i jej wyznawców. Na wstępie ks. Dębiński przytacza określenie wyznawców religii pogańskiej, następnie omawia zakaz sprawowania kultu pogańskiego, ustawowe ograniczenia wobec wyznawców religii pogańskiej, wreszcie zajmuje się karnym charakterem ustaw przeciwko wspomnianej religii i jej wyznawcom. Ustawy te były skutkiem oficjalnego „odłączenia” religii pogańskiej od państwa rzymskiego pod koniec IV w.; od początku następnego stulecia wyznawcy dawnej religii rzymskiej zaczęli podlegać ograniczeniom.

W rozdziale V Autor skupia się na ustawodawstwie ograniczającym prawa Żydów. Po przedstawieniu ustawowej nazwy Żydów i ich religii omawia kolejno: zakaz prozelityzmu (przyjęcia judaizmu), zakaz obrzezania, zakaz małżeństw mieszanych, ograniczenia dotyczące budowy synagog, zakaz nabycia niewolników-chrześcijan, ograniczenie zdolności sporządzania testamentu i zdolności występowania w charakterze świadka, ograniczenie prawa sprawowania urzędów, karny charakter ograniczeń w sytuacji prawnej Żydów.

W ten sposób czytelnik zapoznaje się z całokształtem problematyki obfitego ustawodawstwa karnego w sprawach religijnych, pochodzącego od rzymskich cesarzy chrześcijańskich. Ustawodawstwo to zawiera niewiele przepisów dotyczących samej procedury karnej. Brak tego rodzaju norm, a także wielość ustaw,

surowość kar nakładanych w tych ustawach, powtarzanie przepisów karnych wobec poszczególnych grup religijnych nie uznawanych przez państwo nasuwa, zdaniem ks. Dębińskiego, wątpliwość co do ich skuteczności. Trudno zatem byłoby ustalić zakres aplikowania owych ustaw w praktyce.

Studium ks. A. Dębińskiego stanowi cenną i pożyteczną pomoc nie tylko dla romanistów, lecz także historyków starożytności. Ze wszech miar zasługuje ono nie tylko na dokładne odnotowanie, lecz również na szersze upowszechnienie.

Ks. Wojciech Góralski

Ks. Florian Lempa. *Przestępne nadużycie władzy kościelnej w prawie powszechnym Kościoła łacińskiego*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin 1991 ss. 338.

Wiadomo, że Kościół prowadzi wiernych do zbawienia przede wszystkim drogą przepowiadania słowa Bożego i udzielania sakramentów, a nie przy pomocy prawa karnego. Jednak przy znanym stanie ułomności ludzkiej prawo karne jest niezbędne, aby przestrzegało przed nadużyciami. Winno ono być zawsze w pogotowiu, zdolne rozstrzygać najbardziej skrajne i trudne sytuacje.

Wyjątkowo mało posiadamy opracowań z dziedziny kanonicznego prawa karnego. Tłumaczyć można to tym, iż przepisy karne Kościoła nie są często stosowane. Ponadto analizowanie przestępstw możliwych do popełnienia przez legalnych piastunów władzy kościelnej wymaga odwagi i dobrej specjalizacji autora w zakresie tej dyscypliny prawa kanonicznego. Z tym większą satysfakcją należy więc odnotować opublikowanie rozprawy habilitacyjnej ks. F. Lempy o podanym wyżej tytule. Wypełnia ona bowiem „białą plamę” w kanonicznym prawie karnym.

Zasadniczą treść rozprawy podzielił autor na cztery rozdziały poprzedzone wstępem (s. 35-41) dobrze wprowadzającym w problematykę pracy oraz zakończeniem (s. 323-334), które zawiera najważniejsze wnioski ogólne wynikające z całości rozprawy. Na końcu każdego rozdziału autor wyodrębnia wnioski szczegółowe, które bardzo ułatwiają dotarcie do najważniejszych osiągnięć rozprawy. Pracę uzupełniają: szczegółowy spis treści (s. 3-9), wykaz skrótów, wykaz źródeł i literatury (s. 14-34) oraz streszczenie w języku francuskim.

Należy zaznaczyć, iż praca odnosi się tylko do przestępnego nadużycia władzy kościelnej w Kościele łacińskim, a nie analizuje analogicznych uregulowań w prawie Katolickich Kościołów Wschodnich. Praca jest studium historyczno-prawnym i dogmatyczno-prawnym, z czego wynika logiczny podział jej treści. Cztery rozdziały pracy odpowiadają czterem zasadniczym etapom rozwoju systemu prawa Kościoła łacińskiego w zakresie przestępnego nadużycia władzy kościelnej. We wszystkich rozdziałach autor najpierw charakteryzuje źródła norm zabraniających nadużycia władzy kościelnej pod sankcją karną, następnie analizuje te normy, aby na końcu wyciągnąć odpowiednie wnioski *de lege lata* oraz *de lege ferenda*.

W rozdziale pierwszym autor omawia zagadnienie przestępnego nadużycia władzy kościelnej od czasów apostoelskich, czyli od początku Kościoła, do prawa dekretów włącznie (s. 42-106). Najwięcej uwagi poświęca normom zawartym w *Dekretalach Grzegorza IX* (s. 56-84), przy czym wyróżnia nadużycia władzy jurysdykcji oraz nadużycia władzy święceń. Z pierwszej grupy analizuje tam takie wykroczenia jak: nadmierne obciążanie podwładnych lub zakonników, ograniczanie ich przywilejów, niesłuszne wymierzenie ekskomuniki, naruszanie kompetencji biskupów, przymuszenie kapłana do wyjawienia grzesznika lub grzechu wyznanego mu na spowiedzi. Z przestępstw w zakresie wykonywania władzy święceń autor omawia takie, jak: udzielanie święceń diakonatu małoletniemu, udzielenie kilku stopni święceń kapłańskich jednego dnia, konsekracja postaci eucharystycznych bez wody, światła, na chlebie kwaszonym lub w naczyniu drewnianym. Autor analizuje też wnikliwie przestępstwa nadużycia władzy kościelnej zawarte w: *Księdze VI Bonifacego VIII*, w *Klementynach* oraz *Ekstrawagantach Jana XXII*. Omawia tu między innymi także przestępstwa, jak: nielegalne udzielenie pierwszej tonsury, udzielenie bez dymisori święceń kapłańskich